MÁRTON FEJES

Efektiviĝo de evolutendencoj de la beletra lingvo — laŭ analiza komparo de tri tradukoj el „La Tragedio de l' Homo"

Tiu ĉi studaĵo verkiĝis nek por prelego, nek por skriba publikigo. Temas pri privata entrepreno: esperantistoj kiu praktikas la lingvon precipe per tradukado el la hungara lingvo al Esperanto — ekinteresiĝis pri la evolutendencoj de la beletra lingvo kaj komencis studi: kiamaniere kaj kiagrade efektiviĝis tiuj tendencoj jam menciitaj en pluraj bonaj eseoj de Kalocsay, de Auld kaj de aliaj aŭtoroj.

La vidpunktoj de la studanto estis:

1. La originalo de la esplorotaj tradukoj estu altvalora poezia ĉefverko de la mondliteraturo, kaŭsanta ne facilan taskon por la tradukisto.
2. La tradukistoj de la pli frua kaj posta tradukaĵoj estu reprezentantoj de malsamaj tendencoj, sed kun egala talento kaj aŭtoritato.
3. La tempo inter la du tradukoj estu minimume 50 jaroj.

Ne abundas tiaj verkoj en nia tradukita literaturo. Pri komparo de tradukoj el Shakespeare-aj dramoj: Hamlet kaj Reĝo Lear la studanto devis resigni pro la nekono de la angla kaj germana lingvoj.

Tiel restis por komparo „La Tragedio de l' Homo", kiu havas eĉ plurajn tradukojn, almenaŭ fragmente. Tiujn de Altenburger kaj Schatz mi intence neglektis, ĉar tiuj provoj ne konvenas al la kondiĉo, ke la tradukintoj posedu egalajn kvalitojn...

Gésa Bárczi, iama ĉefredaktoro de „La Verda Standardo" en la jaroj 1913-1914 tradukis sep bildojn, ankaŭ publikigis ilin en sia revuo. Tiu traduko jam merita atenton, kaj eltenas la komparon kun la traduko de Kalocsay, kiu aperis en 1965.

Nature ne estis eble eviti la unuan tradukon de Kalocsay el la jaro 1924.

Ĉar el ĉiuj komponentoj de la lingvo plej rapide ŝanĝiĝema estas la leksiko, mi koncentris mian atenton al tiu tereno; gramatikajn problemojn kaj stilevoluon mi mencios nur se tiuj estas resulte de ŝanĝoj en la leksiko.

Por detala esploro mi elektis la VIII-an kaj IX-an bildojn en amplekso de ĉ. 500 versoj, krom tio mi ellevis kaj komparis tiujn fragmentojn el la sep bildoj, kiuj fariĝis flugfrazoj.

Mi malatentis tendencojn listigitajn far pluraj aŭtoroj: abortitajn, morte-naskitajn, arbitrajn elpensaĵojn; studis nur la efektiviĝintajn.

Fine de aŭgusto, kiam organisantoj de la 5a Internacia Literatura Forumo petis min per io kontribui al la programo, nur tiam mi prenis miajn notojn kaj decidis koncepti la sekvan tekston, resulton de mia studado.

Mi faris tion, ĉar mi multe lernis, ĉerpis eĉ profitis dum tiu studado kaj tiel mi povos dividi miajn rimarkojn kun aliaj literaturamantoj; kaj krome ĉar per publikigo de tiu ĉi studaĵo mi volas omaĝi al la du eminentuloj: al Gésa Bárczi kaj Kálmán Kalocsay.

1. LINGVOEVOLUO LAŬ EFIKO DE EKSTERAJ FAKTOROJ

Tiu ĉi evoluo, t.e. influo de naciaj lingvoj, kulturaj, historiaj tradicioj al la Internacia Lingvo ĉiam rezultigas pliriĉiĝon de la lingvo, enkondukon de neologismoj. (Krom la influo de naciaj lingvoj menciindas ankaŭ reefiko de Ido al Esperanto.)

Al la eksteraj faktoroj apartenas ankaŭ la sociaj-politikaj cirkonstancoj kaj la scienca-teĥnika nivelo de la socio, en kies kondiĉoj la lingvo ekzistas. Do: la evoluo de sociaj kaj natursciencoj, la evoluo de la teĥniko ankaŭ rezultigas neologismojn. Kio estas neologismo? Laŭ la difino de PIV neologismo estas: 1.) „Vorto enkondukita en unu lingvon, kie ĝi ĝis tiam ne estis uzata",
2.) (ĉe Z.) „Nova formo de vorto fundamenta, uzebla paralele kun ĝi, sed neniam ĝin malaperigonta".

En la tri tradukoj estas distingeblaj kvar tipoj de neologismoj:

1. Neologismoj anstataŭ mankantaj vortoj,
2. Neologismoj anstataŭ vortgrupoj kaj tro derivitaj vortoj,
3. Neologismoj anstataŭ MAL-vortoj,
4. Neologismoj por pli konkretigi, pli nuancigi.

Estas konstateble, ke Bárczi uzis nur la unuatipajn, nome:

1.1. Neologismoj anstataŭ mankantaj vortoj

Al tiu kategorio apartenas vortoj, kiuj naskiĝis en la historio kaj kulturo de certaj nacioj, kaj ĝenerale estas ne tradukeblaj, tamen nepre enkondukendaj.

Tiaj estas: *Konvento* (Convent): nacia kunveno dum la franca revolucio, *sankuloto* (ĉe Bárczi),

sanskuloto ĉe Kalocsay — por nomi anojn de revolucia klaso.

La enkonduko de tiaspecaj neologismoj estas plene motivata. Similaj estas ankoraŭ ĉe Kalocsay: *baĥanalo* en la senco: orgio, feste de Baĥo, *famulus* (el latina) kun signifo disĉiplo — helpanto (tiu vorton uzas ankaŭ Bárczi); kaj *tibio* ne en anatomia senco, sed por signi longan, rektan blovinstrumenton ĉe la romianoj.

En la traduko de Bárczi troviĝas pliaj tri neologismoj: *inkubsonĝo* — la vorto kvankam Zamenhofa, sed tiutempe ankoraŭ ne oficialigita, kaj astrologiaj terminoj: *konjunkturo* kaj *klimaktera*. (Menciindas, ke ankaŭ en la originalo tiuj vortoj estas el la latina.)

1.2. Neologismoj anstataŭ priskribaj vortkunmetoj kaj tro derivitaj vortoj

En la traduko de Bárczi oftas la komplikaj, artefaritaj vortkunmetoj kaj troderivitaj vortoj, tamen ne sufiĉe precizaj, ne plene adekvataj al la tradukota nocio. Tiujn Kalocsay penis eviti.

(VIII.) „*Baljóslatú jel* tűnt fel udvarában
Már múltkor is, ott a Kígyó fejénél."
(B) „Aperis ĉe la kapo de l' serpento
Malbonon divenanta ia signo"

(K_1) „*Omena sign'* en ĝia kort' aperis
Jam antaŭ tagoj, ĉe l' Serpenta Kapo."

(K_2) „En ĝia kort' aperis *omensigno*
jam antaŭ tagoj, ĉe l' Serpenta Kapo."

(Ĉe citaĵoj la vicordo restos kiel supre
1. El la originalo
2. El traduko de Bárcsi (kun aŭ sen indiko) (B)
3. Traduko de Kalocsay el 1924 (K_1)
4. Traduko de Kalocsay el 1965 (K_2)
Se sin sekvas nur du tradukcitaĵoj, tio signifas, ke la koncerna parto aspektas same en ambaŭ tradukoj de Kalocsay. La romiaj ciferoj montras, el kiu bildo estas la citaĵo.)

Tiu *omena sign'* kaj *omensigno* je unua vido sajnas esti pleonasmo, ja la latina vorto *omen* (uzata ankaŭ internacie, eĉ far de Grabowski jam ankaŭ en Esperanto) signifas: malbona antaŭsigno. Tamen, ambaŭ formoj estas ĝustaj, ĉar en la teksto temas ne pri ia ĝenerala signo, sed pri okule, pli ĝuste: pri binokle perceptebla, konkreta astronomia fenomeno.

(VIII.) „Végig borzongat; elfordul szemem.
Nem bírom e szörnyű *káprázatot*."

(B) „Mi frostotremas, la okul' blindiĝis,
Mi ne eltenas tiun ĉi teruran
Trompbildon."

(K_1) „Mi frostotremas, turnas for okulojn,
Mi ne eltenas la *vidtrompon* monstran!"

Sceno el „La Tragedio de l' Homo"

(K_2) „Horore mi deturnas la okulojn,
Ne eltenante la *fantasmon* monstran."

Ĉi tie *fantasmo* kun signifo: timiga viziaĵo ŝajnas esti pli trafa ol *trompbildo* kaj *vidtrompo*.

Sub tiu ĉi punkto mi prezentas ankaŭ ŝanĝojn, kie vortgrupojn uzatajn far Bárczi Kalocsay anstataŭas per vortkunmeto aŭ vorto jam ne kalkulata „neologismo", ĉar ĝi intertempe aperis en unu el la „Oficiala-j Aldono"-j.

(VIII.) „Időjóslást szeretnénk"
(B) „Mi bezonas *antaŭdiron pri vetero*"
(K_1) „*Veterdivenon* mi bezonas"
(K_2) „*Veterprognozon* mi bezonas"

Alia ekzemplo:

(IX.) „Minő rokonszenv kelhet e kebelben?
Mi *gyöngéd érzés* a nőtigrisé?"
(B) „En tiu ĉi brust' kia simpatio
Vekiĝi povas? Kiaj povas esti
La *delikataj sentoj* de tigrino?"
(K_1) „Ho, kian simpation tia sin'
Kaj kian *amon* havas la tigrino?"
(K_2) „Ha, kian simpation tiu brusto,
Kiân *teneron* havas la tigrino?"

Sceno el „La Tragedio de l' Homo"

Neologismojn aŭ pli novajn vortojn anstataŭ troderivitaj ni trovas:

csőcselék — *popolaĉo* — kanajloj
pimasszá — *sentaŭgulo* — fripono
főcinkosuk — ĉef' ilia — *kunkulpulo* — ĉefkomplico.

1.3. Neologismoj anstataŭ MAL-vortoj

Interesa estas la rezulto post la nombrado de MAL-vortoj en la tri tradukoj de la VIII-a kaj IX-a bildoj:

Bárczi uzis sume 40 da ili,
Kalocsay en 1924 uzis 25,
en 1965 nur 16.

Eble tiuj ŝanĝoj estis kaj estas pleje riproĉataj de multaj bonaj esperantistoj, kiuj timas, ke anstataŭ ĉiuj MAL-vortoj oni devos lerni novajn radikojn.

Tamen, la ofta ripetado de la sama elemento kaŭzas ne aliteracion, sed malagrablan monotonecon por la oreloj, kian ni sentas aŭdante adasismojn.

(VIII.) „Tán megszállott már titeket is
Az újításnak átkos szelleme?
Úgy el szememből! Nem szenvedhetem
E fajt, mely oly epés, bús felfogással..."

(B) „Ĉu eksposedis eble ankaŭ vin jam
Spirit' *mal*bena de la reformemo?
Do for de mi, ĉar mi *mal*amas rason
De tiuj, kiuj kun *mal*ĝoj sarkasma..."

Tiuj tri MAL-vortoj en sinsekvaj tri versoj fakte ne sonas bele. Ĉe Kalocsay restis nur unu:

„Ĉu eble jam obsedis ankaŭ vin
spirito *mal*benita de reformoj?
Do for de mi! Mi ne eltenas tiun
homspecon, kiu kun percepto gala..."

aŭ eĉ en la sama verso ni trovas du MAL-vortojn ĉe Bárczi

(VIII.) „Császár pénztára többnyire üres.
Sok kérelemre rendetlen fizetnek."

(B) „La kaso de l' imperiestro estas
*Mal*plena, oni pagas tre *mal*orde."

(K_1) „La kas' imperiestra ja *mal*plenas,
Post multa pet' senorde oni pagas."

(K_2) „La imperiestra kaso estas *vaka*
post multa pet' neglekte oni pagas."

Tiu ĉi adjektivo „vaka" eĉ en la glosaro de la dua traduko de Kalocsay estas inter „neologismoj" malgraŭ tio, ke la infinitivo: *vaki* enestis en la E-a vortaro de KABE jam en 1910, kun signifo: esti libera, neokupata.

Similan motivitan ŝanĝon de MAL-vorto ni trovas aliloke:

(VIII.) „Ily hűvös este e tűz jól esik"

(B) „Tre bone estas sidi dum *malvarma*
Vesper' ĉi tia ĉe la fajro"

(K_1) „En *frosta nokto* bone tuŝas min
Ĉi fajro"

(K_2) „En *frisk' vespera* bone tuŝas min
ĉi fajro".

Finfine la dua traduko de Kalocsay solvis la problemon per la enkonduko de Ido-devena neologismo *frisk'*; ĉar nek *malvarma*, nek *frosta* estas adekvataj al la hungara adjektivo „hűvös".

Ĉe tiuj versoj rimarkindas ankaŭ alia diferenco: uzo de *ĉi* anstataŭ *ĉi tia*.

Alia ŝanĝo, neologismo anstataŭ MAL-vorto:

megvetve életet - vivon kaj morton *mal*ŝatante — senĝoje *disdegnante* vivon-morton, kie *disdegni* signifas: malrespekti, ne taksi, abomeni.

1.3.1. Ŝanĝo de MAL-vortoj, per aliaj fundamentaj formoj

(VIII.) .....„Ottan áll
Egy férfi, arcán e sötét jelek"

(B) „Tie staras
Jen vir' kun *mallumeg'* sur la vizaĝ'"

(K) „Tie5H staras

Vir' kun ĉi nigraj signoj survizaĝe."
(Koncerne ĉi verson supozeblas, ke Kalocsay faris la vortŝanĝon simple por eviti tri apostrofojn.)
Similaj ŝanĝoj estas:
avult eszményidet — idealojn *malnoviĝintajn* — idealojn eluzitajn — ekstempajn idealojn; kicsinyes — *malgrand*ece — bagatele; börtön — malliberejo — karcero — prizono.

1.4. Neologismoj por pli konkretigi, pli nuancigi

Estas vortoj ĝenerale uzataj en diversaj situacioj. Ekzemple: *sinjoro* ĉe Bárczi estas uzata kiel:

1. Ĝenerala alparolo al viro
2. Alparolo al reĝo
3. Alparolo al Dio.

Por fari diferencon, por alparoli reĝon Kalocsay enkondukis la vorton *siro* kun signifo: reganta moŝto, reĝa moŝto. Simila neologismo estas: *pietato* anstataŭ *pieco*.

(IX.) „Oh Danton, magasztosabb
Kegyelettel megóvni a romot"

(B) „Ho, Dantono, estas pli
Majesta: *kun piec'* gardadi la
Ruinon"

(K_1) „Ho, Danton, pli noble estas
Kun *pietato* gardi la ruinojn"

(K_2) „Ho, Danton, pli noble estas
ruinojn ŝirmi *pietate* ol."

En tiuj versoj *pieco* estas pli ĝenerala, la vorto *pietato*, proponita far Kalocsay en la senco: „respekta sento pri mortintoj aŭ tradicioj" pli konvenas al *kegyelet*, kio staras en la originalo.

1.5. Reefiko de Ido al Esperanto

La lingvoprojekto Ido — kies apostoloj propagandis ĝin kiel „Plibonigitan Esperanton" — malgraŭ sia fiasko kiel memstara „Linguo Internaciona" — tamen kontribuis al la riĉigo de Esperanto; plurajn vortojn, ankaŭ afiksojn „pruntis" esperantistoj el ĝi.
Granda parto da ili venis anstataŭ MAL-vortoj:

(IX.) „Ne ily kemény szót e gyöngéd ajakról"

(B) „Ne parolu tiel
Malmolajn vortojn lipoj delikataj"

(K) „Ho milda lip', ne tiel *durajn* vortojn"

(VIII.) „Oh! Tárd ki, tárd ki végtelen nagy ég,"

(B) „*Malfermu*, ho *malfermu*, ho ĉiel' senlima"

(K_1) „*Malfermu*, montru, ho ĉiel' senlima"

(K_2) „*Apertu*, montru al mi viajn sanktajn..."

Ido-devenaj estas: acerba, aŭstera, bruska, dista, febla, feroca, fola, fripono, humida, kurta, noci, obskura, olda, poltrona, povra, plumpa, superba, tarda.
Tiel mi devas mencii ankaŭ la vorton: *estiel*, ĉar kiel idistoj laŭ „principo de precizeco" disigis la adverbon *kiel* je *kom* kaj *quale*, por fari similan distingon ekuzis Kalocsay tiun formon: estiel = identiga kiel.

1.6. Resume pri „neologismoj" en la spegulo de ciferoj

Konstateblas, ke la enkonduko de ĉiuj kvar tipoj de „neologismoj" estas motivata. La tekstoj pli mallongiĝis, la nocioj pli konkretiĝis, la lingvaĵo fariĝis pere de ili pli beletra, pli poezia.

— Kial mi uzas la vorton „neologismo", ĉiam inter citiloj? Mi jam citis difinon de PIV: neologismo estas: „vorto enkondukita en unu lingvon, kie ĝi ĝis tiam ne estis uzata."

Fine de la unua traduko de Kalocsay Troveblas „Tabelo de neoficialaj vortoj", kiu enhavas kaj klarigas 80 esprimojn, menciante ankaŭ ties fontojn.
Interese, elinter tiuj okdek deko jam estis uzata far Zamenhof; ekz.: *absolvi, angora, aŭreolo, epitafo, filistro, infuzorio, inkubo*, ks.
Kiel fonto de aliaj ĉ. sesdek vortoj estas indikata nomo de Grabowski, Kabe kaj diversaj vortaroj.
Entute nur ses vortoj estas signataj per mallongigo PR, kiu montras, ke temas pri vorto proponita propre far Kalocsay, do fakte nur tiom estas la nombro de „neologismoj", „vortoj ĝis tiam ne uzataj".
Kaj ni aldonu: jam ĉiuj tiuj okdek vortoj troveblas en PIV, kelkaj kun vinjeto de poezia vorto, plejparto sen ia ajn distingilo.
La dua traduko de Kalocsay listigas kaj klarigas pliajn 58 „neologismojn" en glosaro, sed granda parto de tiuj nur pro tio estis rigardata „neologismo", ĉar ili ne estis tiutempe jam oficialigitaj far Akademio, t.e. ili ne eniris n la tiutempe aperigitajn Oficialajn Aldonojn. PIV jam eĉ el tiuj 58 vortoj transprenis 50.
Ankaŭ tiuj faktoj pruvas, ke neologismoj portis riĉiĝon en la lingvon, ne nur en la beletro, sed ankaŭ en la ĉiutaga lingvouzo.